

SEASONAL RITUALS HELD AT SHRINES AMONG THE INHABITANTS OF THE KHOREZM OASIS

Zaynab Abidova

Head of the Department of Social Sciences, Associate Professor, PhD

Urgench Branch of the Tashkent Medical Academy

Urgench, Uzbekistan

E-mail: zaynab_74_2011@mail.ru

ABOUT ARTICLE

Key words: Customs, traditions, ceremonies, holidays, sail (festivals), Navruz, "Red Flower Sail (Festival)", "Mulberry Sail (Festival)", shrine, flag (tug).

Received: 13.01.24

Accepted: 15.01.25

Published: 17.01.25

Abstract: The article describes the past and present aspects of the holidays and ceremonies held by the inhabitants of the Khorezm oasis in the shrines. It is also noted that the historical basis of such ceremonies as Navruz, Red Flower Festival, Mulberry Festival and Harvest Festival in September are associated with ancient pre-Islamic beliefs, such as magic, the cult of fertility, the cult of resurrected nature, agrarian cults.

XORAZM VOHASI AHOLISI ORASIDA ZIYORATGOHLARDA O'TKAZILADIGAN YIL FASLLARI BILAN BOG'LIQ MAROSIMLAR

Zaynab Abidova

Ijtimoiy fanlar kafedrası mudiri, dotsent, PhD

Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

O'zbekiston, Urganch

E-mail: zaynab_74_2011@mail.ru

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Udumlar, urf-odatlar, marosimlar, bayramlar, Navro'z, "Qizil gul sayli", "Tut sayli", "Hosil bayrami".

Annotatsiya: Maqolada Xorazm vohasi aholisi tomonidan ziyoratgohlarda o'tkaziladigan bayram va marosimlarning o'tmish va bugungi jihatlari yoritilgan. Shuningdek, Navro'z, "Qizil gul sayli", "Tut sayli" va sentyabr oyida o'tkaziladigan "Hosil bayrami" kabi marosimlarning tarixiy asosi islomgacha bo'lgan qadimiy e'tiqodlar, ya'ni sehr-jodu, unumdorlikka sig'inish, qayta tirilgan tabiatga sig'inish, dehqonchilik kultlari kabilar bilan bog'liqligi qayd etilgan.

СЕЗОННЫЕ РИТУАЛЫ, ПРОВОДИМЫЕ В СВЯТИЛИЩАХ СРЕДИ ЖИТЕЛЕЙ ХОРЕЗМСКОГО ОАЗИСА

Зайнаб Абидова

Заведующий кафедрой общественных наук, доцент, PhD

Ургенчский филиал Ташкентской медицинской академии

Узбекистан, Ургенч

E-mail: zaynab_74_2011@mail.ru

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: обычаи, традиции, обряды, праздники, сайл (фестиваль), Навруз, «Сайл красного цветка (фестиваль)», «сайл шелковицы (фестиваль)», святыня, флаг (тут).

Аннотация: В статье осящается прошлые и современные аспекты праздников и обрядов, проводимых жителями Хорезмского оазиса в мест паломничества. Отмечается также, что историческая основа таких обрядов, как Навруз, праздник красного цветка, шелковицы и урожая проводимые в сентябре, связана с древними доисламскими верованиями, такими как магия, культ плодородия, культ воскресшей природы, аграрный культы.

Kirish. Yil fasllari bilan bog‘liq taqvimga aloqador bayramlarning katta qismi xalq sayli ko‘rinishida nishonlanib, asosan bahor, yoz hamda kuz fasllarida o‘tkaziladi. Ularga Navro‘z, “Qizil gul sayli”, “Tut sayli” va sentyabrda o‘tkaziladigan “Hosil bayrami” kiradi. Yilning yoz hamda kuz fasllarida o‘tkaziluvchi taqvimiy urf-odat va marosimlarda esa hosilni yetishtirish, ularni asrash, nest-nobud qilmay yig‘ishtirib olish g‘oyalari yetakchilik qilsa, qishda o‘tkaziluvchi urf-odat va marosimlarda ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi azaliy va abadiy kurashlar aks etgan.

Masalaning mazmuni. Xorazm vohasining aksariyat ziyoratgohlari anhanaviy bayramlar vaqtida sayilgoh vazifasini ham o‘tagan. Chunki xorazmliklar uchun ziyoratgoh nafaqat muqaddas joy balki aholi yig‘ilib muloqot qilish, mahlumot alamashish joyi sifatida ham o‘ziga xos ahamiyatga ega bo‘lgan.

Navro‘z bayrami – SHarq xalqlarining qadimdan nishonlanib kelayotgan yangi mehnat mavsumini boshlab beruvchi umumxalq bahor bayramidir. O‘rta asrlardan boshlab islom dini tahsirida mazkur bayram islomiy qarashlar bilan o‘zaro uyg‘unlashgan holda keng ko‘lamda nishonlanib kelinmoqda. Xorazmliklar udumlariga ko‘ra, navro‘z arafasida yoshullilar bir laganga olma, anor, uzum, nok, qovun kabi meva-chevalar, shuningdek nozvoygul (rayhon) shohchasini qo‘yib, hukmdor huzuriga borib: “Olampanoh, ertaga navro‘z kiradi, shuni xalqqa mahlum qilishga ijozat bering” - deyishgan. SHoh ijozat bergach, jarchilar: “Navro‘z kirdi” deb elni bahor bayrami boshlanganidan ogoh etishgan. Ziyoratgohlarda yangi tug‘ ko‘tarilgan, bu esa haqiqiy bayram boshlanganligini bildirgan. Sayillar SHovot tumanidagi Yusuf Hamadoni, y

Yangiariqdagi SHayx Muhtor Valiy, Taxtada joylashgan Ismamut ota, Hazoraspdagi SHayx Husayn bobo va boshqa ziyoratgohlarda o'tkazilgan.

Naqqosh, mehmor Abdulla Boltaev o'zining esdaliklarida (qaydnomalari)da Bobo Xorisda o'tkaziladigan Navro'z sayli to'g'risida ma'lumotlar yozib qoldirgan [10, 47]. Unda yozilishicha XIX asrda Bobo Xoris eng katta qabristonlarda biri bo'lib, Xiva xoni G'ozixon tomonidan uning shayxiga juda katta vaqflar va huquq berilgan. Qabriston yonida masjid bo'lgan. Bobo Xoris va boshqa avliyolar ustida xodaga qistirilgan tug'(alam)lar bo'lgan. Navro'z bayramida urf-odatga ko'ra barcha qabristonlarda alamlar yangilangan va tiklangan. Mart oyining 22 kuni yangi tug'ni tiklash uchun hozirlik ko'rilgan. Qabriston atrofida katta qozonlarda ovqatlar tayyorlash uchun barcha shahar erkak va ayollari jam bo'lgan. Baliqchilar, shirafurushlar, qovunchilar, (mutti) pishiruvchilar har-xil ovqatlarni pishirib, savdogarlar do'kon ochib savdo qilgan. Bu yig'noq(sayil) toki tug' tiklangunga qadar davom etgan. Bu sayl Bobo Xoris sayli deb atalgan. [10, 87]. Bu marosim 1924 yilda o'tkazilganligi to'g'risida ma'lumotlar mavjud.

1946 yilda Xorazm viloyatida etnografik tadqiqotlar olib borgan M.Sazonova ham Bavoris bobo qabristonida o'tkaziladigan Navro'z sayli haqida ma'lumot to'plagan. Uning aniqlashicha, mart oyining 21–22-sanalarida, ya'ni Navro'z bayrami kunlari tantana qilingan bu sayl dalaga birinchi qo'sh chiqarish marosimi bilan ham bog'lanib ketgan [7, 38]. Bugungi kunda ham Bobo Voris ziyoratgohida Navro'z bayramlari o'tkazilib, faqat oldingiday sayl shaklida emas, balki yetim-esir, iqtisodiy nochor oilalar bolalarni yig'ib, ziyoratgohga tushgan mablag'lardan hayr ehson qilinib, shu yerda sumalak pishirilib tarqatilar ekan.

Xivaliklarning ma'lumot berishicha, qadimdan Xiva xonligidagi barcha Navro'z sayllari har yili Sayid Mohro'yi Jahon ziyoratgohida bayramning 3-kuni sayil xatmi Qurhon o'qitilgach, tug' tushirilib yakunlanar ekan. Xiva xoni barcha amaldorlar va dehqonchilik bilan shug'ullanuvchilar, miroblarni bu joyga yig'ib xayr-sadaqa qilib, ekin-tikin ishlariga ruxsat berilar, hamma dehqonchilik ishlariga, hosildorlikka duoi fотиha qilib, barcha o'z ishiga ketar ekan. Miroblar – suv tarqatishga, dehqonlar ekin-tikin ishlariga. Hozirgi kunda ham Sayid Mohro'yi Jahon ziyoratgohida Navro'z sayillari katta tantana bilan nishonlanadi. Sayilga butun Xiva aholisi yig'iladi dosh qozonda sumalak, palovlar pishiriladi, xayr-ehson qilinib xalqqa tarqatiladi.

SHayx Muhtor Valiy ziyoratgohi bir necha yuz yillar davomida musulmonlarning tabarruk maskanlaridan biri hisoblanib keladi. XX asrning o'rtalarigacha bu tabarruk maskanda 2–3 kunlab xalq Navro'z sayllarini o'tkazgan. Sayl boshlanishidan oldin ziyoratgohda yangi tug' ko'tarilgan. Saylda yigit va qizlar sham yoqib, o't-olov atrofida aylanganlar, katta doshqozonlarda sumalak, qorma va palovlar pishirilgan. Saylda "Navro'z go'ja" qo'yish udumi bo'lgan. Navro'z go'ja masallig'i jo'xori, bug'doy, arpa, tariq, guruch, loviya, mosh kabi yetti

xil dondan iborat bo'lgan. SHuningdek, ot chopishma, arqon tortishma, tuya va qo'chqor urishtirish, arava-ko'pchak o'yin musobaqalari bo'lib o'tgan [6, 23]. Ziyoratgoh tug'i tushirilganida sayl yakuniga yetgan hisoblangan.

Ismamut ota ziyoratgohi Toshhovuz viloyati Taxta tumani Bo'sag'aqum qishlog'ida mavjud bo'lgan qabristonda joylashgan. Har yili avgust oyining ikkinchi jumasida ziyoratgohga vohaning barcha burchaklaridan ko'plab odamlar yig'ilib, o'tganlar ruhiga duolar o'qishadi va sayl uyushtirishadi. Ismomut ota ziyoratgohi asrlar davomida kishilarning muqaddas ziyoratgohi sifatida ehzozlanib, nafaqat diniy markaz, balki o'zbek va turkman millatlari o'rtasida o'zaro do'stlikni mustahkamlovchi aloqa vositasi hamdir [11, 28]. Har yili avgust oyining oxirida o'tkaziladigan saylda minglab mahalliy va boshqa viloyatdan kelgan aholi to'planadi. Ziyorat saylida qo'ylar so'yilib, o'zbeklar turkmanlarni qorma bilan, turkmanlar o'zlarining sevimli taomi to'g'rama bilan mehmon qilishadi. Ziyorat so'ngida ikki millat vakillari Ismamut ota maqbarasini ziyorat qilib, xudodan yangi yil sayligacha tinchlik, rizq-ro'z tilab yuzga fotiha tortiladi. Bugungi kunda bu ziyoratgoh Turkmaniston hududida bo'lganligi sababli, xorazmliklar bu sayilda qatnashish imkoniyatiga ega emas, faqat ota-bobolarini ziyorat qilish maqsadida chegara hududda yashovchilar hayit kunlari Ismamut otani ziyorat qilishadi.

Yusuf Hamadoniy ziyoratgohida har yili sentyabr oyida qovun pishig'i boshlanishi bilan qovun sayil o'tkazilgan [9, 115]. XX asrning boshlarida o'tkazilgan sayl to'g'risida G. Snesev o'z asarida atroflicha ma'lumot bergan. Ma'lumotlarga ko'ra sayil boshlanishidan oldin bayramni o'tkazish uchun xondan ruxsat olinib, butun Xorazm vohasidan SHovot, Xiva, Qo'shko'pir hatto Tashhouzdan odamlar kelgan. Sayil juma oqshomi, yahni payshanba kuni kunning 2-yarmida soat 16.00 dan jumaga o'tar kechasi tonggi 2.00 gacha o'tkazilgan. Kelganlar o'zlari bilan turli oziq-ovqat mahsulotlarini olib kelgan va bir joyga yig'ib tongacha ovqat tayorlashganlar [9, 117]. Bayramda turli tomoshalar qo'yilgan, xalq o'yin-kulgu qilgan va masxarabozlar, qo'g'irchoqchi, dorbozlar tomosho ko'rsatib, kurashchilar kurash tushganlar. Sayilga, asosan, ayollar va bolalar, farzandsiz ayollar ham bayram uchun, ham avliyodan farzand so'rash maqsadida kelganlar. Sayilning eng katta tomoshasi arava tirkash marosimi bo'lib, bu marosim boshqa ziyoratgohlar, yahni Urgut bobo (Xiva), Ali bobo (Gurlan) ziyoratgohlaridagi sayillarda ham o'tkazilgan [9, 120]. Sayil kunlari avliyo geyoki odamlarning barcha yaxshiyomon ishlarini kechirar ekan, chunki avliyo kechirimli bo'lar ekan. Bugungi kunda ziyoratgohda sayillar o'tkazish to'xtatilgan, faqat Navro'z bayramida sumalak pishirilib tarqatiladi.

Irdimizon sayli. Biz tadqiqot o'tkazish jarayonida Xiva tumani Irdimizon qishlog'i qabristonlarida har yili 1 yanvarda sayl o'tkazilishining guvohi bo'ldik. Saylning kelib chiqish tarixi va mohiyatini o'rganish maqsadida 2017 yil may oyida va 2018 yil 1 yanvarda Irdimizon

qishlog'iga bordik. Qishloqda 2 ta mahalla va SHayx Abdulla pir, Artamshayx pir va G'oyib bobo qabristonlari bor. Bu qabristonlarning ichida eng kattasi SHayx Abdulla pir hisoblanib, u ikki qismga bo'lingan. Mahlumotlarga ko'ra mahalliy aholi orasida bu sayil Xorazmcha shevada "O'lyoning to'yi" (Avliyoning to'yi) deb nomlanadi. Bu marosim sadaqa, xayr-ehson sifatida o'tkazilib, ushbu kun xalq orasida keng nishonlanadi. SHu kuni mahalliy aholini hech kim ogohlantirmasa ham, barcha o'z ixtiyori bilan, imkoniyat darajasida xayr-sadaqa uchun qo'y, tovuq, guruch yoki boshqa mahsulotlarni olib kelishadi va har kim o'zining avlodlari dafn qilingan joyni ziyorat qilib, ota-bobolari ruhiga qurhon tilovat qilishadi, keyin sayl boshlanadi. SHu kuni qishloqdagi barcha qabristonlarda katta qozonlarda *qorma (shavla)* pishirishar ekan. Soat 12.00 da ovqat tayyor bo'lgach, taom tanovul qilinadi va fotiha qilinib, qolgan oziq-ovqat mahsulotlari va qorma nochor, yetim-esir va mayib-majruhlarga tarqatiladi. Axborotchilarning tahkidlashlaricha, bu kun pishirilgan qormaning mazasi yil davomida og'izdan ketmaydi. Mahlumotchi E.SHaripovning aytishiga qaraganda oldinlari sayilda qo'chqor va xo'roz urishtirish, polvonlar kurashlari uyushtirilgan. Mahlumotga ko'ra keyingi paytlarda O'zbekiston musulmonlar idorasi viloyat bo'limi tomonidan ziyoragohlardagi saylda tomoshalar, o'yinlar va kurash o'tkazish tahqiqlangan.

Axborotchilarning mahlumotiga ko'ra bu marosim xalq orasida keng tarqalgan bo'lib, kimning ajdodlari shu qabristonga dafn etilgan bo'lsa, shu kuni marosimda qatnashish uchun respublikaning uzoq viloyatlaridan, hatto Turkmanistondan ham kelishar ekan. Biz marosim tarixiga qiziqib ko'rdik, bahzi mahlumotchilar bu marosim "Avesto" davridan qolgan, bahzilari esa Navro'z bayramining o'zgargan ko'rinishi degan javobni aytishdi. Axborotchi 83 yoshli B. Beyjonov mahlumotiga ko'ra, yoshlik paytlarida bu marosim Navro'z oyida o'tkazilgan. "Navro'z paytida ajdodlarimiz ota-bobolarini ziyorat qilish uchun qabristonlarga kelgan va o'zlari bilan olib kelgan narsalarini bir-biriga tarqatgan. Biz 5–6 yasharligimizda bu sayil 22 mart kuni o'tkazilardi. Esimda, Navro'zda qabristonda otalarimiz bilan kelib sayillarda qatnashar edik. Lekin XX asrning 50–60-yillarida Markazkom tomonidan bunday sayil o'tkazilishi taqiqlandi. Har qanday vaziyatda ham bunday sayillar o'tkazilaverdi, lekin turli qarshiliklar tufayli sayl 1 yanvarda o'tkaziladigan bo'ldi". Boshqa mahlumotchining aytishiga qaraganda: "Sayl, hatto urush davrida ham o'tkazilgan, lekin esimda, kichkinaligimizda ham sovuqda saylga kelardik". Biz qanchalik harakat qilmaylik sayl tarixiga oid aniq asoslangan mahlumot topa olmadik.

Mavsuimiy marosimlar sirasiga kiradigan an'anaviy "*Qizil gul*" sayli ham ana shunday tabiatning uyg'onishi, yangilanishi bilan bog'liq kul'tlar va hosildorlik g'oyasini o'zida mujassamlashtirgan qadimiy umumxalq tantanalaridan biridir [3, 73]. "*Qizil gul*" sayli xorazmliklar orasida qadimdan urf bo'lib kelgan va har yil bahorda Xiva shahri yaqinidagi

qadimiy Bavoris bobo qabristonida o'tkazilgan. Bu bayram har yili 13 mayda erta bilan yigit va qizlar yangi ochilgan qizil guldanda tayyorlashidan boshlanib, [5, 121] aholining barcha tabaqasi qatnashgan. Islom aqidalarining tahsiri kuchli bo'lgan davrlarda ham Bavoris bobo mozoridagi saylda ayol va erkaklar bab-baravar ishtirok etaverishgan. Marosimda Xivaning barcha joylaridan yoshlar yig'ilishib, yosh qiz-juvonlar qo'llariga, chakkalariga, ro'mollariga, belbog'lariga gul qistirib mozor yaqinidagi yo'lakdan saylgoh tomon yo'l olishgan. Kun yarim bo'lganda Bavoris bobo qabristonining tug'i tushirilgan: bu "qizil gul" saylining boshlanishiga ishora bo'lgan[5, 121]. Ularni kuzatib turgan yosh yigitlar sevgan yoki unashtirilgan qizlariga olma, anor, gullar va bo'yalgan tuxum otganlar. Saylgohga erkaklar go'sht, yog', guruch va har xil mahsulotlar olib kelib *palov*, *shavla* (*qorma*) pishirganlar va uni ko'pchilik bo'lib tanovul qilganlar. Bayram uch kun davom etgan [8, 206]. Sayl kun bo'yi xursandchilik, shodiyona bilan davom etgan. Soat taxminan 16 – 17 larda, yahni kun peshindan oqqandan keyin Bavoris bobo qabristonida yangi tug' ko'tarilgan. Uchiga oq surp mato bo'lagi o'ralgan yangi tug'ning mozor uzra ko'tarilishi "qizil gul" sayli o'z nihoyasiga yetganligini ko'rsatgan. "Qizil gul" bayrami o'lib va qayta tiriluvchi tabiat ruhlariga ehtiyoq qilish bilan bog'liq bo'lgan [8, 206].

Fol'klorshunos olim M. Jo'raevning yozishicha, "qizil gul" sayli xalqimizning yilboshi – Navro'z bayrami bilan bog'liq taqvimiy marosimlari tizimining davomi bo'lib, tabiatning uyg'onishi, yangi mehnat yilining boshlanishi, hosildorlik va baraka tilash tantanasi sifatida o'tkazib kelingan[4, 13]. Bayramni qabristonlarda o'tkazilishining asosiy sabablaridan biri birinchidan, o'tganlarni xotirlash, ikkinchidan, bahorda ochiladigan gullarning qizil rangi ko'pincha inson qoni bilan taqqoslangan. Xalqda shunday bir ibora borki, go'yo qizil gullar o'z ranglarini vafot etgan kishi qonlaridan olar ekan [1,14]. Bugungi kunda bu sayl o'tkazilmaydi va qabriston o'rni tekislanib, faqat kichkina maqbara saqlanib qolgan. "Qizil gul" marosimi Farg'ona vodiysida ham o'tkazilib, "Guli armug'on" deb ataladi. Marosim bahorning boshida, yahni martning oxiri, aprel' oyining boshlarida o'tkaziladi [2, 156].

Tut sayli. Yozgi marosimlardan yana biri "Tut sayli" hisoblanib, asosan katta tutzorlari bor joylarda o'tkazilib, qat'iy tartiblari mavjud emas. Odamlarning o'z bog'laridagi tut mevasini terib yeyish oddiy hol bo'lsa, tevarak-atrofdagi tutzorlarga ommaviy chiqish – "Tut sayli" katta bayram hisoblanadi [13, 98-99]. Xorazmda tut hosildorlik va farovonlik ramzi hisoblangan. Ocharchilik va qahatchilik paytlarda insonlar uchun tut mevasi eng to'yimli ozuqa sanalgan. Chunki ota-bobolarimiz uzoq qishdan chiqqandan keyin eng serhosil va birinchi pishadigan tut hisoblangan "Qishdan chiqib og'zimiz tutga yetdi, endi uzoq umr ko'ramiz", – degan qarash mavjud bo'lgan. SHu sababli tut mo'l pishgan payti, yahni may oyida xalq tomonidan katta sayllar uyushtirilgan. "Tut sayli"ni o'tkazish davomida qish uchun kerakli oziqlik hozirlangan, shuningdek, o'yin-kulgi qilinib, tomosha va musobaqalar uyushtirilgan. Bu

sayllar aholi uchun muqaddas sanalgan joylarda, ayniqsa avliyolar ekkan tut daraxti atrofida, jumladan SHayx Muhtor Valiy, Sayid Mohro'yi Jahon va boshqa ziyoratgohlarda o'tkazilgan.

Bu sayl bugungi kunda faqat Said Mohro'yi Jahon ziyoratgohida o'tkaziladi. Sayl butun Xiva aholisi ishtirokida uyushtirilib, xursandchilik bilan nishonlanadi. Mahlumotchilarning aytishiga qarganda ziyoratgohdagi katta tut daraxti Sayid Mohro'yi bobo olib kelgan tutdan tarqalgan ekan. Sayil qatnashchilari oq tutdan terib istehmol qiladilar va qolgan tut mevalaridan shinni va qoqi tayyorlanadi. Sayilda, asosan, xivalik ayollar va bolalar ko'prok ishtirok etadilar.

Xulosa. Xulosa sifatida aytish mumkinki, ziyoratgohlarda o'tkaziladigan mavsumiy marosimlar uzoq tarixiy davr mobaynida shakllanib, geografik muhit, aholining kundalik hayot tarzi, ijtimoiy munosabatlari, anhanaviy madaniyati va boshqa qator omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Mazkur marosimlarning tarixiy asosida magiya, hosildorlik kul'gi, o'lib tiriluvchi tabiat kul'gi, agrar kul'lar kabi islomgacha bo'lgan qadimiy ehtiqliklar bilan bog'liq qarashlar mujassamlashgan. SHubhasiz, taqvimiy urf-odat va marosimlarning tarixiy taraqqiyoti va rivojlanishida keyingi diniy tasavvurlar, xususan, islom dini bilan bog'liq qarashlar ham salmoqli ta'sir qilgan. Aynan islomiy va islomgacha bo'lgan tasavvurlar o'zaro uyg'unlashib, mazmuni kategorial munosabatda barqaror tabiatga ega bo'lgan marosimiy dunyoqarash simbiozini tashkil qilgan.

Manba va adabiyotlar:

1. Ashirov A. "Avesto"dan meros marosimlar. – Toshkent: Meros, 2001. – 32 b.
2. Ashirov A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. – Toshkent, 2007. – 276 b.
3. Абидова, З. (2018). Хоразм воҳаси зиёратгоҳлари ва қадамжолари. *Тарих фани бўйича фалсафа докт дисертация. Тошкент, 184 бет.*
4. Jo'raev M., Nazriqulova M. Mif, folg'klor va adabiyot. – Toshkent, 2006. – 184 b.
5. Jo'raev M. «Qizil gul» saylining etnofolg'kloristik tahliliga doir // O'zbek tili va adabiyoti, 2003. – №4. – B.13-19.
6. Kadirberganovna, A. Z. (2023). Myths and legends about the saints of Khorezm. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR), 9(2), 50-52.
7. Lobacheva N. Formirovanie novoy obryadnosti uzbekov. M.: Nauka, 1975. – 138 s
8. Rajabov SH., Nurjonov K. Ostona qishlog'i. – Urganch, 1993. – 23-bet.
9. Sazonova V. Traditsionnoe xozyaystvo uzbekov Yujnogo Xorezma. – L., 1978. – 96 s.
10. Snesev G. Relikti domusul'manskix verovaniy i obryadov u uzbekov Xorezma. – M.: Nauka, 1969. – 369 s.
11. Snesev G. Xorezmskie legendy kak istochnik po istorii religioznix kul'tov Sredney Azii. – M.: Nauka, 1983. – 213.
12. Xiva "Ichan qal'ha" Davlat muzey–qo'riqxonasi fondi. Boltaev A. Xorazm tarixiga materiallar. Qo'lyozma.– KPN№9320. 93+3 varaq.

13. Qodir Karim o'g'li. Ismomut ota. – Urganch: Murabbiy, 1997. –32 b.
14. Qilichev T. Xorazm xalq teatri. – Toshkent: Adabiyot va sanhat, 1988. –184 b.
15. Qoraboev U. O'zbek xalqi bayramlari. –Toshkent:SHarq, 2002. –240 b.